

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПАВЛА ТИЧИНИ**

СКРИПНИК Неля Іванівна

УДК 37.03:372.3

**ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
ПОБІРЧЕНКО Наталія Семенівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини, ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
КРАВЧЕНКО Тамара Володимирівна,
Інституту проблем виховання дитини
НАПН України, завідувач лабораторії
сімейного виховання;

кандидат педагогічних наук, професор
ПОНІМАНСЬКА Тамара Іллівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
проректор з наукової роботи.

Захист дисертації відбудеться 16 червня 2011 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаської обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаської обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано 13 травня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Коляда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна епоха, що характеризується глобальними і радикальними змінами у політичній, соціальній, економічній сферах життя суспільства, перебудовою національної системи освіти, потребує нових форм співіснування, за яких агресивність, конфронтація, жорстокість у сучасному світі, повинні поступитися гуманному, толерантному ставленню людей одне до одного, взаєморозумінню і довірі.

Правові підходи до розв'язання складних соціальних проблем міжнародне суспільство намагається знаходити, приймаючи різного роду документи, як-то: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього, Декларація про права народів на мир, Конвенція ООН про права дитини, Декларація щодо заходів по ліквідації міжнародного тероризму, Конвенція та Рекомендація ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти тощо.

Притаманна сучасному суспільству амбівалентність цінностей порушує засади співіснування людей у соціумі, спричинює наростання тривоги, невпевненості у майбутньому, агресивності й жорстокості. Як наслідок, утворилися передумови кризи духовно-ціннісних орієнтацій людини, ускладнився процес виховання підростаючого покоління, залучення його до конструктивних міжособистісних стосунків.

З метою вирішення означених проблем, суспільству необхідно створювати умови для гуманізації освітнього процесу, демократизації стосунків між його учасниками, обравши центром уваги людину, забезпечуючи реалізацію її можливостей і здібностей, за яких пріоритетом стануть загальнолюдські цінності та гармонійні стосунки з навколишнім світом. Втілення в життя гуманістичних ідей нерозривно пов'язане із становленням толерантної особистості як одного з актуальних завдань морального виховання.

Проблема толерантності розглядалася вітчизняними науковцями в контексті виховання дітей молодшого шкільного віку, підлітків та дорослих (О. Безкоровайна, О. Брянцева, В. Волошина, О. Грива, Т. Білоус, О. Клепцова, О. Матієнко, В. Мижа, Ф.Одич'є, Ю. Тодорцева та ін.).

У працях дослідників набули висвітлення окремі характеристики, які співвідносяться із толерантністю як якістю особистості, а саме: милосердя (І. Княжева), чуйність (М. Воробйова, Т. Пономаренко), співчуття та співпереживання (Г. Кошелева, Л. Стрелкова), турботливість (І. Дьоміна, М. Тимошенко, І. Хомякова), взаємодопомога (А. Виноградова, Т. Репіна), полікультурність (В. Бойченко, Л. Ільченко, Е. Койкова), гуманна поведінка та взаємини (Л. Врочинська, А. Гончаренко, О. Козлюк, Н. Химич) та ін.

У науковому доробку Ш. Амонашвілі, А. Асмолова, В. Білоусової, А. Богуш, О. Коберника, Т. Кравченко, В. Кременя, В. Кузя, В. Маралова, А. Маслоу, Н. Побірченко, І. Рогальської, В. Сітарова, О. Сухомлинської та ін. акцентується на необхідності якомога раніше знайомити дітей з гуманістичними поняттями,

моральними уявленнями, навчати доброті, виховувати в них відповідні особистісні властивості.

Найбільш сензитивним періодом розвитку у цьому плані є дошкільний вік. Саме в цей період у дитини відбувається перехід від егоцентризму до центрації як передумови знаходження свого місця в системі можливих точок зору, встановлення між іншими людьми та власним “Я” системи спільних і взаємних стосунків. Підтвердження цієї думки знаходимо у працях І. Беха, Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманської та ін., які частково вивчали проблему виховання толерантності у дошкільників. Ширше цю проблему досліджували: Є. Оулер (прояви основ толерантних взаємостосунків дітей у дитячих садках Німеччини), О. Овсяннікова (виховання толерантності засобами мистецтва), В. Ашиков (розробка програми виховання толерантності та основи культури миру в дошкільників) та ін.

Водночас, поза увагою дослідників опинилися питання виховання у дітей дошкільного віку толерантності як особистісного утворення, що набуває безпосереднього прояву у взаємостосунках із оточуючими. Відсутня науково обґрунтована система педагогічних умов, спрямованих на ефективне розв’язання цієї проблеми.

Як наслідок, виникає низка суперечностей між:

- об’єктивною потребою гуманізації дошкільного виховання і недостатньою розробкою відповідного змістового й методичного забезпечення;
- вагомими можливостями суспільства й сім’ї щодо виховання у дошкільників толерантності та невідповідністю дорослих вирішувати означену проблему;
- необхідністю формування у дітей дошкільного віку толерантних взаємостосунків і традиційними підходами до вихованого процесу в дошкільних закладах.

Зважаючи на актуальність проблеми, вказані суперечності та недостатній рівень її наукової розробленості було обрано темою дослідження – **“Виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку”**.

Зв’язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри дошкільної педагогіки і психології за колективною темою “Психолого-педагогічний супровід розвитку дітей дошкільного віку в сучасному соціокультурному просторі”, лабораторії “Дошкільна освіта: сутність та перспективи розвитку у ХХІ столітті” Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою університету (протокол № 2 від 25.09.2006 р.) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології Національної Академії педагогічних наук України (протокол № 8 від 31.10.2006 р.)

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків у старших дошкільників.

Гіпотеза дослідження. Виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку буде успішним за таких педагогічних умов:

цілеспрямованої і конструктивної взаємодії педагогів і сім'ї з метою створення толерантного виховного середовища; формування у старших дошкільників комплексу знань, умінь та навичок толерантних взаємостосунків; використання сукупності форм і методів, які забезпечують виховання у дітей толерантних взаємостосунків.

Відповідно до мети та гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан дослідження проблеми в науковій літературі та педагогічній практиці.

2. Визначити сутність поняття “виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку”.

3. Уточнити структуру (компоненти, критерії, показники і рівні) вихованості у старших дошкільників толерантних взаємостосунків.

4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання у старших дошкільників толерантних взаємостосунків.

Об'єкт дослідження – процес виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання у дітей старшого дошкільного віку толерантних взаємостосунків.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети і розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження: *теоретичні* – аналіз історичної, психологічної, педагогічної, методичної літератури дали змогу визначити об'єкт, предмет, мету дослідження, сформулювати його завдання, уточнити сутність поняття “виховання толерантних взаємостосунків у старших дошкільників”, визначити особливості їх виховання у дітей старшого дошкільного віку; синтез, порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних стали у пригоді при розробці і теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов виховання у старших дошкільників толерантних взаємостосунків; *емпіричні* – спостереження, бесіди, анкетування, вивчення продуктів діяльності дітей та педагогів, педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) сприяли визначенню рівнів вихованості у старших дошкільників толерантних взаємостосунків, особливостей впливу на оволодіння дітьми необхідних знань, умінь і навичок дорослих, доведенню доцільності розроблених нами педагогічних умов виховання у дітей старшого дошкільного віку толерантних взаємостосунків; *методи математичної статистики* використано для узагальнення, якісного і кількісного аналізу експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2006–2010 рр. на базі дошкільних навчальних закладів № 25, № 1 м. Умані Черкаської області, № 7 м. Калинівки Вінницької області, ДНЗ № 4 м. Тальне Черкаської області, Покотилівського ДНЗ Новоархангельського району Кіровоградської області. Педагогічним експериментом охоплено 142 вихованці, 170 батьків і 120 педагогів дошкільних навчальних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

вперше визначено педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків у старших дошкільників (формування у дошкільників комплексу знань, умінь та

навичок толерантних взаємостосунків; використання сукупності форм і методів, які забезпечують виховання у дітей толерантних взаємостосунків; цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів і сім'ї з метою створення толерантного виховного середовища); визначено сутність поняття “виховання толерантних взаємостосунків у дітей дошкільного віку” як процес формування під впливом спеціально створених педагогічних умов особистості дошкільника, здатного до свідомих характерних проявів (безкорисної турботи та чуйності; доброзичливих емоційних проявів та емпатії; рівноправного, поступливого ставлення до оточуючих; позитивного прийняття себе та стриманого відстоювання своїх позицій), які виявляються у вчинках, спілкуванні та спільній діяльності з оточуючими;

уточнено структуру вихованості у старших дошкільників толерантних взаємостосунків: компоненти (пізнавально-когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий) критерії (знання, розуміння; ставлення, ціннісні орієнтації; мотиви, вміння, навички), показники (знання про етичні норми терпимості, доброзичливої взаємодії між людьми для мирного співіснування; ідентифікація емоцій, почуттів та вчинків людей; усвідомлення власної своєрідності та інших людей; розуміння важливості турботливого та чуйного ставлення до навколишніх; уміння оцінювати і розрізняти власні емоційні стани та прояви, співвідносити їх із вимогами у колективі; здатність до емпатії, емоційного сприйняття та оцінювання почуттів, вчинків і позицій інших людей; сформоване рівноправне, поступливе ставлення до навколишніх; мотивація щодо дотримання норм терпимих взаємостосунків, виявлення чуйності та турботи; уміння стримувати негативні емоції, терпеливо відстоювати свої позиції (асертивність); дієво відгукуватися на неприємності та невдачі інших, сформовані навички компромісної та конструктивної взаємодії з іншими у різних видах діяльності);

подальшого розвитку набули форми і методи гуманізації виховного процесу в дошкільному навчальному закладі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці і впровадженні в практику роботи дошкільних навчальних закладів педагогічних умов, які забезпечать оптимальне виховання у дітей старшого дошкільного віку толерантних взаємостосунків та практичних рекомендацій для педагогів і батьків дошкільників поданих у посібнику “Виховання толерантних взаємостосунків у старших дошкільників”.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці програм з виховання дітей старшого дошкільного віку, підготовці фахівців з дошкільної освіти у процесі викладання курсу “Вступ до спеціальності “Практична психологія”, “Педагогічна психологія”, “Дошкільна педагогіка” та в системі післядипломної освіти педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів.

Наукові положення дослідження *впроваджено* у виховну діяльність дошкільних закладів № 25 (акт № 37 від 12.11.2010 р.), № 1 (довідка № 272 від 18.12.2010 р.) м. Умані Черкаської області, № 7 (акт № 39 від 22.10.2010 р.) м. Калинівки Вінницької області, № 4 (акт № 108 від 29.10.2010 р.) м. Тального Черкаської обл., Покотилівського дошкільного навчального закладу Новоархангельського району Кіровоградської області (акт № 8 від 18.09.2010 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднені на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – “Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи” (Умань, жовтень 2007 р.), “Проблеми дошкільної та початкової освіти у контексті сучасного виміру” (Умань, квітень 2008 р.), “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології” (Умань, жовтень 2008 р.), “Передшкільна освіта: проблеми та перспективи” (Миколаїв, травень 2008 р.), “Сучасне дошкілля: реалії і перспективи” (Київ, жовтень 2009 р.), “Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону” (Ялта, квітень 2009 р.), “Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності” (Житомир, грудень 2009 р.), на V Міжнародних педагогічних читаннях “Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу в умовах глобалізації” (Херсон, травень 2009 р.); *всеукраїнських* – “Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти” (Черкаси, квітень 2008 р.), “Дошкільне дитинство: інноваційний досвід освіти, проблеми, традиції та перспективи” (Переяслав-Хмельницький, травень 2008 р.), “Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості” (Київ, жовтень 2008 р.), “Дошкільна освіта в контексті розвитку суспільства: тенденції та перспективи” (Умань, листопад 2009 р.), XVI Всеукраїнських педагогічних читаннях “В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: ціннісний вимір в освіті” (Херсон, вересень 2009 р.), “Сучасні тенденції розвитку теорії і практики дошкільної освіти” (Полтава, травень 2010 р.), “Теорія і практика оновлення сучасної дошкільної освіти” (Бердянськ, вересень 2010 р.); місцевих та регіональних наукових, методичних і практичних семінарах для психологів, соціальних педагогів, методистів та вихователів дошкільних навчальних закладів; на засіданнях кафедр дошкільної педагогіки і психології, виховних технологій та педагогічної творчості, на звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2006–2010 рр.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено у 20 одноосібних публікаціях, з них: 10 статей у фахових виданнях, що входять до переліку, затвердженого ВАК України, 1 навчально-методичний посібник та 9 тез доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 253 сторінки. Основна частина викладена на 193 сторінках. Робота містить 17 таблиць та 7 рисунків. Додатки викладено на 40 сторінках. Список використаних джерел містить 211 найменувань, з них 6 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, гіпотезу, завдання, об’єкт, предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію і впровадження основних наукових положень, наводяться дані про публікації та структуру роботи.

У **першому розділі** – “*Теоретичні засади виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку*” – проаналізовано стан

розробленості досліджуваної проблеми у сучасній педагогічній науці; на основі наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених проаналізовано і уточнено педагогічний зміст понять “толерантність”, “взаємостосунки”, “виховання толерантних взаємостосунків”; з’ясовано особливості проявів толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку; розкрито сутність поняття “виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку”.

Аналіз наукових джерел засвідчив наявність різних підходів до тлумачення сутності поняття “толерантність”. У Декларації принципів толерантності воно визначається як повага, схвалення і правильне розуміння багатого різноманіття культур світу, форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності, гармонія в різноманітті, чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру.

Згідно з різними науковими підходами толерантність інтерпретується як непасивна згода з думками та поглядами інших, активна моральна позиція та психологічна готовність до терпимості заради взаєморозуміння і позитивної взаємодії (А. Погодіна); моральна якість особистості, яка проявляється у повазі до чужих думок, звичаїв, вірувань, інтересів та почуттів, завдяки чому спілкування між людьми набуває виваженості, сприяє знаходженню істини (О. Матієнко); байдужість, неможливість взаєморозуміння, поблажливість, розширення власного досвіду і критичний діалог (В. Лекторський); прояв усвідомленого і відповідального вибору людини, її особистісної конструктивної позиції та активності в побудові певних взаємостосунків (С. Братченко) та ін.

З’ясовано, що взаємостосунки – це стосунки між людьми, які виникають у процесі спілкування й спільної діяльності. Сутність взаємостосунків полягає в тому, що вони постають не як суб’єкт-об’єктне ставлення одного індивіда до іншого, а як суб’єкт-суб’єктна взаємодія, взаємовплив.

Взаємостосунки передбачають встановлення і розвиток різнопланової і відносно стійкої системи вибіркового, свідомого, емоційно насиченого зв’язку між учасниками контактної групи, що проявляються у спілкуванні, спільній діяльності й опосередковуються вчинками, ціннісними орієнтаціями (Л. Байбородова, Л. Божович, Д. Ельконін, А. Запорожець, М. Лісіна, А. Люблінська, В. Нечаєв, Т. Репін, С. Рубінштейн, О. Щербакова та ін.).

Під поняттям “виховання толерантних взаємостосунків” дослідники розуміють цілеспрямовану діяльність, спрямовану на формування і розвиток особистості, якій притаманні контактність, терпимість, поступливість, емоційна стабільність, емпатія, вміння прийти на допомогу та свідомо соціальна активність у взаємостосунках з оточуючими. Усвідомлене володіння правилами доброзичливої взаємодії, емоційне та ціннісне ставлення до власних і чужих почуттів, досвід терпимості і компромісної взаємодії в різних життєвих ситуаціях зумовлюють становлення особистості, здатної до толерантної взаємодії з оточуючими (Ш. Амонашвілі, І. Бех, Т. Кравченко, В. Маралов, А. Маслоу, Ф. Одиж’є, К. Роджерс та ін.).

Виявлено, що новоутвореннями старшого дошкільного віку, які спричиняють його сенситивність для виховання у дітей толерантних взаємостосунків

є позаситуативно-особистісна форма спілкування, що орієнтує дитину на “світ людей”, посилює інтерес до змісту і форм людських взаємин, законів і правил поведінки у суспільстві. Було з’ясовано особливості проявів толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку, серед яких: розвинена природна та набута емоційна чутливість, інтенсивність розвитку емпатійності (І. Бех, А. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, Я. Коломенський, О. Кононко та ін.), спрямованість особистості, її ціннісні орієнтації, прагнення, потреби і мотиви (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, Г. Костюк, А. Маслоу, Н. Черепня та ін.), рівень сформованого досвіду доброзичливо і терпимо взаємодіяти у різних ситуаціях (В. Білоусова, А. Гончаренко, В. Киричок, М. Лісіна, Л. Проколієнко, Т. Репіна, Р. Смірнова, Н. Химич та ін.).

У результаті узагальнення наукових характеристик основних дефініцій досліджуваної проблеми з’ясовано, що виховання толерантних взаємостосунків старших дошкільників – це процес формування під впливом спеціально створених педагогічних умов особистості дошкільника, здатного до свідомих характерних проявів (безкорисної турботи та чуйності; доброзичливих емоційних проявів та емпатії; рівноправного, поступливого ставлення до оточуючих; позитивного прийняття себе та стриманого відстоювання своїх позицій), які виявляються у вчинках, спілкуванні та спільній діяльності з оточуючими.

У другому розділі – *“Дослідження рівня вихованості толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку”* – визначено структуру вихованості толерантних взаємостосунків старших дошкільників, розроблено та обґрунтовано методику констатувального експерименту, проаналізовано його результати.

Дослідження рівнів вихованості толерантних взаємостосунків старших дошкільників відбувалося у процесі констатувального етапу експерименту, яким було охоплено 142 вихованці дошкільних закладів, 170 батьків і 120 педагогів. Для проведення цієї роботи були обрані контрольна (КГ) та експериментальна (ЕГ) групи, які не мали суттєвих відмінностей за наповнюваністю та статевим розподілом.

Вихованість у старших дошкільників толерантних взаємостосунків розглядали як інтегративне особистісне утворення, що характеризується наявністю в дитини знань про норми і правила терпимої поведінки, позитивного їх переживання як спонуки до певних дій, умінь реалізовувати такі дії у взаємодії з однолітками без зовнішнього регулювання.

У ході аналізу психолого-педагогічної літератури, вікових і психологічних особливостей розвитку старших дошкільників була визначена структура вихованості у них толерантних взаємостосунків (сукупність стійких зв’язків, які забезпечують цілісність суб’єкта і тотожність самому собі, тобто збереження основних його властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах), яка включала три взаємопов’язані компоненти: пізнавально-когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий. Критеріями пізнавально-когнітивного компоненту обрали знання і розуміння; емоційно-ціннісного – ставлення, ціннісні орієнтації; мотиваційно-поведінкового – мотиви, вміння, навички.

Показниками критерію *знання* стали: знання про етичні норми терпимості, доброзичливої взаємодії між людьми для мирного співіснування, про різні емоції, почуття та поведінку людей; *розуміння* – усвідомлення власної своєрідності та інших людей, важливості турботливого та чуйного ставлення до навколишніх. Показниками критерію *ціннісних орієнтацій* визначені: уміння оцінювати і розрізняти власні емоційні стани та прояви, співвідносити їх із вимогами у колективі; *ставлення* – здатність до емпатії, емоційного сприйняття та оцінювання почуттів, вчинків і позицій інших людей, сформоване рівноправне, поступливе ставлення до навколишніх. До показників критерію *мотиви* зарахували: мотивацію щодо дотримання норм терпимих взаєностосунків, виявлення чуйності та безкорисливої турботи; *вмінь* – стримувати негативні емоції, терпеливо відстоювати свої позиції (асертивність), дієво відгукуватися на неприємності та невдачі інших; *навичок* – сформованість навичок компромісної та конструктивної взаємодії з іншими у різних видах діяльності.

На основі визначених критеріїв та їх показників було окреслено рівні вихованості толерантних взаєностосунків старших дошкільників – оптимальний, ситуативний, деструктивний.

У процесі дослідження використано комплекс методів: педагогічне спостереження за різними видами діяльності та поведінкою вихованців; опитування; індивідуальні бесіди; анкетування вихователів, батьків; аналіз результатів продуктивної діяльності дітей; аналіз розв'язання ігрових завдань і конфліктних ситуацій; вивчення та аналіз документації дошкільних навчальних закладів; кількісна обробка й якісний аналіз результатів дослідження.

Методикою констатувального експерименту було передбачено три напрями. За першим вивчався рівень уявлень педагогів про зміст досліджуваної категорії та усвідомлення необхідності її виховання в дітей старшого дошкільного віку; за другим – теж саме серед батьків. Вивчалися методи та особливості впливу дорослих на процес виховання дітей. Третій напрям констатувального експерименту передбачав діагностику вихованців дошкільних навчальних закладів за трьома блоками завдань, які виявляли рівень сформованості толерантних стосунків дітей за показниками та критеріями пізнавально-когнітивного, емоційно-ціннісного та мотиваційно-поведінкового компонентів.

Результати констатації показали, що переважна більшість старших дошкільників має *ситуативний рівень* вихованості толерантних взаєностосунків, у яких переважає суперечливо-ситуативна модель взаємодії. Їм характерне часткове розуміння основних понять про загальнолюдські морально-етичні цінності, правила взаєностосунків з оточуючими. У них сформоване розуміння своїх і чужих емоцій, але емоційний відгук на почуття оточуючих, емпатія і позитивне ставлення до ровесників виявляються вибірково, згідно власних інтересів. Вони мотивовані на зовнішній прояв доброзичливості, турботи і чуйності, реагування на емоційні стани та поведінку однолітків, але визначається це більше вказівками дорослого, його контролем або вигодою для самої дитини. Їхні емоційні переживання та вчинки часто набувають прагматичний характер. Часто вони не хочуть конструктивно взаємодіють з іншими, подекуди конфліктують з ними, проявляють категоричність

у відстоюванні своїх позицій. Таких виявилось 50,9 % (ЕГ) із 70 осіб і 49 % (КГ) із 72 обстежених дошкільників.

Досить великій кількості старших дошкільників характерна деструктивна модель взаємодії, тобто *деструктивний рівень* вихованості досліджуваного особистісного утворення. Це виявляється у наявності фрагментарних знань щодо моральних норм і правил доброзичливих взаємостосунків, відсутності розуміння того, що всі люди різні, недостатньому усвідомленні сутності терпимої поведінки, турботливого й чуйного ставлення до оточуючих. Їм притаманне егоїстична самооцінка, невміння ідентифікувати емоційні стани самих себе та однолітків; байдуже ставлення до інших, їх емоційних переживань, відсутність мотивації до вияву турботи і чуйності. Позитивне ставлення до ровесників демонструють лише до референтної групи, проте воно є короткочасним, нестійким. У них не сформовані вміння стримувати негативні емоції, а взаємодія з однолітками носить деструктивний характер, часто конфлікт завершується агресивними діями. Ця категорія складає 27,0 % (ЕГ) із 70 осіб і 29,0 % (КГ) із 72 обстежених дітей.

Для старших дошкільників, яким характерна конструктивна модель взаємодії за сукупністю результатів педагогічної діагностики ми віднесли до *оптимального рівня*. Їм характерні: ґрунтовні знання щодо моральних норм і правил взаємостосунків з навколишніми, способів їх прояву, розуміння того, що всі люди різні, усвідомлення сутності терпимих та доброзичливих взаємостосунків. Вони здатні до емпатії, розрізняти емоційні стани самих себе та однолітків, сприймати та адекватно на них реагувати, виявляти емоційно та дієво позитивне ставлення до іншої людини, її емоційні переживання. У них сформована мотивація на прояв доброзичливості, турботи і чуйності, вміння стримувати негативні емоції, конструктивно взаємодіяти з однолітками, домовлятися, узгоджувати свої дії з іншими. Таких дітей у ході експерименту виявили 22,1 % (ЕГ) із 70 і 22,0 % (КГ) із 72 обстежених дітей.

Результати констатувального експерименту дали підстави вважати рівень вихованості толерантних взаємостосунків у вихованців такий, що потребує корегування та впровадження педагогічних умов, які забезпечать ефективне вирішення основної проблеми дослідження.

У процесі аналізу стану готовності педагогічного колективу та батьків до реалізації завдань досліджуваної проблеми, виявлено чинники, які знижують ефективність процесу виховання толерантних взаємостосунків старших дошкільників:

- низька обізнаність педагогів щодо сутності толерантних взаємостосунків; несистематичний і фрагментарний характер виховної роботи, домінування в її змісті інформування дітей про правила і норми морально-етичної поведінки, яке не супроводжується залученням вихованців до міжособистісної взаємодії на засадах поваги і стриманості, емпатійності, доброзичливих стосунків; не формуються внутрішні рефлексивно-вольові механізми регуляції поведінки, які сприяють формуванню ціннісних орієнтацій, натомість застосовуються методи виховання зовнішнього впливу на поведінку (вказівка, заборона, покарання, заохочення). Ускладнює виховний процес відсутність програм і методичних розробок з досліджуваної проблеми;

- недостатнє розуміння батьків змісту поняття “толерантність” та його характеристик, відсутність толерантних взаємостосунків з дітьми у повсякденному житті, натомість надання пріоритету авторитарному стилю спілкування або гіперопіці, що не створює умов для набуття дитиною досвіду толерантних взаємостосунків з іншими.

У третьому розділі – *“Експериментальна перевірка педагогічних умов виховання толерантних взаємостосунків у старших дошкільників”* – теоретично обґрунтовано та впроваджено педагогічні умови ефективного виховання толерантної особистості старшого дошкільника у взаємостосунках із оточуючими; розкрито зміст і методика формувального експерименту, представлено аналіз результатів експериментальної роботи.

Визначено педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку:

- цілеспрямовану і конструктивну взаємодію педагогів і сім’ї з метою створення толерантного виховного середовища;
- формування у старших дошкільників комплексу знань, умінь та навичок толерантних взаємостосунків;
- використання сукупності форм і методів, які забезпечують виховання у дітей толерантних взаємостосунків.

Формувальний експеримент здійснювався протягом 2006–2010 рр. і охоплював 70 дітей старшого дошкільного віку, 86 батьків і 8 педагогів дошкільних закладів.

Стратегія формувального етапу експерименту передбачала реалізацію означених педагогічних умов за двома напрямками: цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогічного колективу й сім’ї з метою створення толерантного виховного середовища та педагогічна робота зі старшими дошкільниками з метою формування у них толерантних взаємостосунків з оточуючими.

Спочатку була проведена пропедевтична робота з педагогами спрямована на підвищення рівня їхньої професійної компетентності з досліджуваної проблеми, вироблення навичок толерантної взаємодії з колегами, батьками та вихованцями. У межах цього були заплановані інтерактивні види роботи: семінари, тренінги, педагогічні читання, консультації, дискусії, проблемні круглі столи, педагогічні ринги, “мозкові штурми”, відкриті перегляди та обговорення різних видів освітньої діяльності. Це дало змогу розширити знання вихователів з проблеми дослідження (створено теоретичний та методичний банк даних), ознайомити з формами та методами виховання толерантних взаємостосунків вихованців, сформувати навички і практичні уміння з організації відповідного навчально-виховного процесу, налагодження толерантних, доброзичливих взаємостосунків з вихованцями.

Також була організована співпраця із родинами дошкільнят за такими напрямками: просвітницька (пропаганда принципів толерантності, виготовлення інформаційних стендів, ознайомлення зі спеціальною літературою, організація тематичних круглих столів, обговорення, бесіди тощо), профілактична (дні відкритих дверей, участь у благодійних акціях, розповсюдження пам’яток для батьків, спільна праця батьків, педагогів та дітей, ділові ігри, спрямовані на корекцію інтолерантної поведінки, батьківські збори і т.п.) та роз’яснювальна-

навчальна (семінари із використанням соціально-психологічних тренінгів із вправлянням у побудові різних способів компромісного та терпимого розв'язання життєвих ситуацій, ознайомлення з прийомами активного і ефективного слухання, з методами заохочення та допустимого покарання, проведення індивідуальних консультацій та ін.).

Для ефективної і якісної формувальної роботи зі старшими дошкільниками нами була розроблена програма “Виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку”, побудована на засадах особистісно зорієнтованого, гуманістичного та діяльнісного підходів і розрахована на взаємодію всіх суб'єктів освітнього процесу. Зміст програми розроблявся з урахуванням вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку і включав дві взаємопов'язані сфери діяльності: “Я сам” і “Люди”. Для реалізації програми використовувалися різні методи: імпровізаційні, ситуаційні, моделювальні, експресивні; адаптовані інтегровані заняття, ігрові технології, проблемні ситуації, логічні завдання, вправи. Їх зміст відображав поставлені завдання на кожному етапі формувального експерименту:

I етап – перцептивне накопичення елементарних знань. На цьому етапі в дітей формували свідоме ставлення до самого себе як до особистості, яка має свою гідність, права і обов'язки, свої переваги і недоліки; знайомили їх із різними моральними характеристиками та якостями людини, у тому числі з поняттями “терпимість”, “милосердя”, “добррозичливість”; формували знання про різноманітність, багатонаціональність людського суспільства та важливість мирного співіснування між ними; розроблялися та впроваджувалися методи (вправи на самопізнання, етичні бесіди та обговорення художніх творів; ігрові вправи, ігри-моделювання, ігри-стратегії, проєктивні методики, складання творчих розповідей та ін.), що забезпечували формування знань за показниками пізнавально-когнітивного компонента;

II етап – розвиток емоційно-чуттєвого досвіду та системи ціннісних орієнтирів дитини. На цьому етапі вчили дошкільників розрізняти та оцінювати емоційні стани і почуття; формували здатність до емпатії, доброзичливих емоційних проявів у стосунках з іншими, рівноправного та поступливого ставлення до навколишніх. Для цього добиралися і використовувалися методи, що впливають на розвиток показників за емоційно-ціннісним компонентом. Серед них ефективними виявилися: вправи на зняття негативних емоцій, корекційні вправи та тренінги, ігри на самооцінювання і саморегуляцію, емоційно-розвивальні ігри та ін.;

III етап – формування навичок толерантних взаємостосунків дітей з навколишніми – уміння стримувати негативні емоції та терпимо відстоювати свої позиції; здатність дієво відгукуватися на проблеми інших, проявляти турботу і співчуття; навички компромісної та конструктивної взаємодії з оточуючими, що забезпечувало реалізацію показників за мотиваційно-поведінковим компонентом. Формуючими засобами впливу були обрані: сюжетно-рольові ігри, моделювання проблемних ситуацій та педагогічних провокацій, вправляння і вправи, творча діяльність, спільна праця, підготовка та проведення свят і благодійних акцій та ін.

Проведення заключних зрізів засвідчило помітне підвищення рівнів

вихованості толерантних взаємостосунків старших дошкільників експериментальної групи за всіма показниками визначених нами структурних компонентів цього особистісного утворення. Зміни, які відбулися у контрольній групі, де виховна робота проводилася традиційно, без урахування розроблених нами педагогічних умов, були незначними і не мали системного характеру.

Порівняльний розподіл дітей старшого дошкільного віку експериментальної й контрольної груп за рівнями вихованості толерантних взаємостосунків до формувального етапу експерименту та після його завершення подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка рівнів вихованості толерантних взаємостосунків старших дошкільників до формувального етапу експерименту та після його завершення, у %

Рівні	До формувального експерименту, у %		Після формувального експерименту, у %		Різниця, у %	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Оптимальний	22,1	22,0	44,3	24,1	+22,2	+2,1
Ситуативний	50,9	49,0	40,0	51,7	-9,1	+1,7
Деструктивний	27,0	29,0	15,7	24,2	-11,3	-5,2

Статистичний аналіз отриманих результатів дослідження був виконаний за допомогою табличного процесора Excel з використанням вбудованих у ньому статистичних функцій. Зокрема, для кожного рівня були обчислені їхнє середнє значення, дисперсія, стандартне відхилення, довірчий інтервал і встановлено значення значущості відмінностей рівнів до і після експерименту.

У результаті обчислення було доведено, що відмінності рівнів до і після експерименту (з 0,94 до 1,29) в експериментальній групі є не випадковими, бо значення $t_{експ}=2,87$ виявилось вищим за критичне значення ($t_{кр}=2,57$). Водночас, зростання середнього показника рівня сформованості толерантних взаємостосунків у контрольній групі (з 0,92 до 0,99) можна вважати випадковим, оскільки значення $t_{контр}=0,59$ виявилось меншим від $t_{кр}$. Мінімальне зростання середнього показника ми пов'язуємо з природними змінами у розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, можемо констатувати ефективність запропонованих педагогічних умов, які сприяли підвищенню рівня вихованості толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку в експериментальних групах та доцільність їх впровадження в освітній процес дошкільних навчальних закладів.

Результати дослідження дають підстави для висновків, що підтверджують гіпотезу та засвідчують виконання поставлених завдань.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено науково-теоретичне узагальнення досліджуваної проблеми представленої у вигляді розробки, теоретичного обґрунтування та

експериментальної перевірки педагогічних умов виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку.

1. Доведено важливість і актуальність обраної проблеми для реалізації гуманістичних ідей формування особистості, що нерозривно пов'язано із вихованням толерантності й наразі вважається одним із важливих завдань сучасної освіти. Учені різних країн займалися і продовжують працювати над розробкою і реалізацією системи заходів щодо формування толерантності та профілактики інтолерантності в суспільстві.

З'ясовано, що означена проблема досліджувалася науковцями лише стосовно більш старших вікових категорій (починаючи з молодшого шкільного віку). Водночас виявлено недостатність спеціальних досліджень цієї проблеми у дошкільній сфері. Науковцями вивчалися лише окремі аспекти виховання гуманної особистості дошкільника, серед яких: формування гуманної поведінки старших дошкільників; особливості становлення у них ціннісного ставлення до однолітків; виховання людяності; специфіка прояву гуманних взаємин дошкільників; проблеми морально-етичного та духовного розвитку особистості; виховання справедливих взаємин; формування у дитини почуття цінності іншої людини тощо. Проблема виховання толерантності у дітей дошкільного віку досліджувалася лише частково, як-то: формування толерантних стосунків дошкільників засобами мистецтва; прояви основ толерантності у дошкільників у дружбі. У ході теоретичного пошуку встановлено, що можливості виховання толерантності у дітей дошкільного віку як особистісної характеристики у взаємостосунках з оточуючими в цілому не досліджені.

2. У результаті аналізу вікових і психологічних утворень, провідних мотивів поведінки та характерних толерантних проявів у взаємостосунках із оточуючими було розкрито сутність поняття “виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку” як процес формування під впливом спеціально створених педагогічних умов особистості дошкільника, здатного до свідомих характерних проявів (безкорисної турботи та чуйності; доброзичливих емоційних проявів та емпатії; рівноправного, поступливого ставлення до оточуючих; позитивного прийняття себе та стриманого відстоювання своїх позицій), які виявляються у вчинках, спілкуванні та спільній діяльності з оточуючими.

3. Уточнено структуру вихованості толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку: *пізнавально-когнітивний компонент* (критерії – знання та розуміння) характеризується такими показниками: наявність знань про моральні норми терпимості, доброзичливої взаємодії між людьми для мирного співіснування; розуміння власної своєрідності та інших людей, їх емоцій, почуттів, вчинків; усвідомлення важливості турботливого та чуйного ставлення до тих, хто цього потребує; *емоційно-ціннісний компонент* (критерії – ставлення та ціннісні орієнтації), визначається показниками: уміння оцінювати і розрізняти власні емоційні стани та прояви, співвідносити їх із вимогами у колективі; здатність до емпатії, емоційного реагування та оцінювання почуттів, вчинків і позицій інших людей; сформоване рівноправне та поступливе ставлення до навколишніх;

мотиваційно-поведінковий компонент (критерії – мотиви, навички та уміння) характеризуються такими показниками: уміння стримувати негативні емоції, терпеливо обстоювати свої позиції (асертивність); здатність дієво відгукуватися на неприємності і невдачі інших, виявляти великодушність та безкорисливу турботу; сформованість навичок компромісної та конструктивної взаємодії з іншими у різних видах діяльності.

На основі визначених критеріїв і показників охарактеризовані рівні вихованості толерантних взаємостосунків старших дошкільників – оптимальний, ситуативний, деструктивний, які змінювалися під впливом виховного процесу.

4. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови, які забезпечують виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку:

– *цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів і сім'ї з метою створення толерантного виховного середовища*, якому притаманна взаємна довіра і повага, відкрите і доброзичливе спілкування, відмова від авторитарного стилю керівництва дитячим колективом, в якому панує атмосфера захищеності кожної дитини. Робота здійснювалася за такими напрямками: *просвітницький* (розширення обізнаності дорослих про поняття і характеристики “толерантності”, пропаганда принципів толерантності, виготовлення інформаційних стендів, ознайомлення зі спеціальною літературою, організація тематичних круглих столів, обговорення, бесіди тощо.); *профілактична робота* (формування усвідомлення важливості виховання толерантності, організація днів відкритих дверей, участь у благодійних акціях, розповсюдження пам'яток для батьків, спільна праця батьків, педагогів та дітей, ділові ігри, спрямовані на корекцію інтолерантної поведінки, батьківські збори та ін.); *роз'яснювально-навчальна робота* (ознайомлення з методами налагодження толерантних стосунків на семінарах із використанням соціально-психологічних тренінгів, вправління у побудові різних способів компромісного та терпимого вирішення життєвих ситуацій, ознайомлення з прийомами активного і ефективного слухання, з методами заохочення та припустимого покарання, індивідуальні консультації тощо);

– *формування комплексу знань, умінь і навичок*, що реалізовувалось у три етапи: перцептивне накопичення знань та уявлень дитини (про толерантність і її важливість у стосунках людей, уявлення про різноманітність людського суспільства, унікальність кожного, необхідність мирного і доброзичливо співіснування між людьми); розвиток емоційно-чуттєвого досвіду та системи ціннісних орієнтирів дитини (розрізняти та оцінювати емоційні стани і почуття, розвиток емпатії та доброзичливих проявів, поступливого та рівноправного ставлення до навколишніх); формування навичок толерантних взаємостосунків з навколишніми (навички компромісної та конструктивної взаємодії з оточуючими; уміння стримувати негативні емоції та терпимо відстоювати свої позиції; дієво відгукуватися на проблеми інших);

– *застосування сукупності форм і методів, які забезпечують виховання у дітей толерантних взаємостосунків*: формування свідомості дошкільника

(роз'яснення, переконання та обговорення у формі етичних бесід, читання та інсценування художніх творів, складання творчих розповідей, ігри-модельювання та ігри-стратегії, вправи на самопізнання та ін.); емоційний розвитку та самовиховання (корекційні вправи і тренінги на самопізнання, самооцінювання, саморегуляцію, емоційно-розвивальні ігри та вправи на зняття негативних емоцій, педагогічна оцінка вчинків, схвалення і заохочення тощо); організація діяльності, спілкування, формування досвіду толерантних стосунків (вправляння у толерантних взаємостосунках в колективних іграх та вправах, праці та творчій діяльності, приклад оточуючих, привчання, тренування, створення та розв'язання проблемних ситуацій морального вибору, інсценування художніх творів та ін.).

На етапі констатувального дослідження результати комплексного аналізу діагностичних зрізів в експериментальних і контрольних групах засвідчили: із 142 обстежених дітей 27,0 % ЕГ і 29 % КГ мають деструктивний рівень толерантних стосунків з оточуючими; 50,9 % ЕГ і 49,0 % КГ – ситуативний і лише 22,1 % ЕГ і 22,0 % КГ дітей можна зарахувати до тих, у яких сформований оптимальний рівень толерантності у взаємостосунках із оточуючими. Такий розподіл виявився неостаточним, бо набув якісних та кількісних змін під впливом створених ефективних педагогічних умов.

Перевірка результатів формувальної дослідно-експериментальної роботи засвідчила підвищення рівня вихованості толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку в експериментальних групах, що доводить ефективність та результативність впроваджених педагогічних умов: оптимальний рівень склав 44,3 % (до експерименту – 22,1 %), ситуативний рівень – 40,0 % (до експерименту – 50,9 %), деструктивний рівень – 15,7 % (до експерименту – 27,0 %). Натомість у контрольних групах відбулися незначні зміни: оптимальний рівень – 24,1 % (до експерименту – 22,0 %), ситуативний – 51,7 % (до експерименту – 49,0 %), деструктивний рівень – 24,2 % (до експерименту – 29,0 %).

У результаті статистичних і математичних обчислень було встановлено, що відмінності рівнів у експериментальній групі до і після дослідження є суттєвим і не випадковими, а мінімальне зростання середнього показника у контрольній групі – випадковим і пов'язане з природним віковим розвитком дітей цього віку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми і потребує подальшої експериментальної роботи. Зокрема, вивчення потребують проблеми наступності у вихованні толерантної поведінки дошкільників та молодших школярів, впливу вікових і статевих особливостей на характер толерантних взаємостосунків вихованців тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Навчально-методичні посібники

1. Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку : навч.-метод. посіб. / [уклад. Н. І. Скрипник]. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 99 с.

**Публікації у наукових фахових виданнях, внесених до переліку,
затвердженого ВАК України**

2. Скрипник Н. І. Теоретичні засади виховання толерантності / Н. І. Скрипник // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць УДПУ імені Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Міленіум, 2006. – С. 139–143.

3. Скрипник Н. І. Терпимість як одна із якостей морально гармонійної особистості / Н. І. Скрипник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – К. : Інститут проблем виховання, 2008. – Вип. 12 – С. 131–137.

4. Скрипник Н. І. Деякі аспекти гуманізації дошкільної освіти / Н. І. Скрипник // Теоретичний та науково-методичний часопис. Тематичний випуск “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології”. – К. : Інститут вищої освіти АПН України, 2008. – Т. 2 – С. 177–182.

5. Скрипник Н. І. Педагогіка гуманізму В. С. Сухомлинського / Н. І. Скрипник // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон : видавництво ХДУ, 2009. – Вип. 53. – С. 270–273.

6. Скрипник Н. І. Основні складові формування толерантних стосунків старших дошкільників / Н. І. Скрипник // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. праць. – К. : Видавництво національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип.8. – С. 172–177.

7. Скрипник Н. І. Сучасні підходи до формування основ толерантності у дітей дошкільного віку / Н. І. Скрипник // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – Вип. 51. – С. 202–205.

8. Скрипник Н. І. Методика обстеження стану сформованих толерантних взаємин старших дошкільників / Н. І. Скрипник // Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини / гол. ред. М. Т. Мартинюк. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2009. – Вип. II, ч. 2. – С. 326–323.

9. Скрипник Н. І. Особливості формування толерантних стосунків у дітей старшого дошкільного віку / Н. І. Скрипник // Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Спецвипуск “Педагогічні науки” : в 2 т. / за заг. ред. : В. Д. Будака, О. М. Пехоти. – Миколаїв : МДУ, 2008. – Т. 1 : Психолого-педагогічне забезпечення перед дошкільної освіти. – С. 183–188.

10. Скрипник Н. І. Створення толерантного середовища у дошкільному закладі / Н. І. Скрипник // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць УДПУ імені Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Міленіум, 2007. – С. 164–170.

11. Скрипник Н. І. Термін “толерантність” у сучасній педагогічній термінології / Н. І. Скрипник // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 389–392.

Тези доповідей та матеріали конференцій

12. Скрипник Н. І. Формування толерантної особистості у дошкільному віці / Н. І. Скрипник // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [“Роль едукаційного середовища у підготовці вчителя сільської школи”], (Умань, 4–5 жовт. 2007 р.)

/ ред. кол. : Н.С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : РВЦ “Софія”, 2007. – С. 32–34.

13. Скрипник Н. І. Окремі аспекти гуманізації дошкільної освіти / Н. І. Скрипник // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [“Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти“], (Черкаси, 24–25 квіт. 2008 р.). – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 77–79

14. Скрипник Н. І. Особливості взаємостосунків педагога і дошкільника / Н. І. Скрипник // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [“Проблеми дошкільної та початкової освіти у контексті сучасного виміру”], (Умань, квіт. 2008 р.) – Умань : ПП Жовтий, 2008. – С. 96–98.

15. Скрипник Н. І. Толерантність як професійна якість особистості педагога / Н. І. Скрипник // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [“Сучасне дошкілля: реалії та перспективи”], (Київ, 16 жовт. 2008 р) / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 293–296.

16. Скрипник Н. І. Компоненти сформованості основ толерантної особистості у дошкільників / Н. І. Скрипник // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [“Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону “], (Ялта, 9–11 квіт. 2009 р.) : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Вип. 5, ч. 3. – С. 47–50.

17. Скрипник Н. І. Толерантність як феномен гуманістичного виховання особистості. / Н. І. Скрипник // Матеріали Міжнар. наук.-теор. конф. [“Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності“], (Житомир, 17 груд. 2009 р.) : зб. матеріалів / за заг. ред. Сауха П. Ю. – Житомир : Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2009. – С. 237–240.

18. Скрипник Н. І. Експериментальне вивчення рівнів сформованості толерантності у старших дошкільників / Н. І. Скрипник // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [“Сучасні тенденції розвитку теорії і практики дошкільної освіти“], (Полтава, 19–20 трав. 2010 р.) : зб. наук. праць / МОН України, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – С. 165–169.

19. Скрипник Н. І. Характеристика сформованих умінь дошкільників толерантно взаємодіяти з оточуючими / Н. І. Скрипник // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [“Теорія і практика оновлення сучасної дошкільної освіти“], (Бердянськ, 16–17 верес. 2010 р.) / Бердянський державний педагогічний університет. – Донецьк : Вид-во “Ноулідж” (донецьке відділення), 2010. – С. 124–127.

Інші публікації

20. Скрипник Н. І. Концептуальные основы и условия воспитания толерантных взаимоотношений старших дошкольников / Н. І. Скрипник // Вектор науки Тольяттинского государственного университета / гл. ред. А. Н. Ярыгин. – Тольятти : ТГУ, 2010. – С. 102–105. – (Серия : Педагогика, психология № 2 (2)).

АНОТАЦІЇ

Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності: 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2011.

У дисертації досліджувалася проблема виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку. Доведено актуальність теми, проаналізовано стан її розробки на теренах дошкільної освіти. Розкрито сутність поняття “виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку” як процесу формування під впливом спеціально створених педагогічних умов особистості дошкільника, здатного до свідомих характерних проявів (безкорисної турботи та чуйності; доброзичливих емоційних проявів та емпатії; рівноправного, поступливого ставлення до оточуючих; позитивного прийняття себе та стриманого відстоювання своїх позицій), які виявляються у вчинках, спілкуванні та спільній діяльності з оточуючими. З’ясовано структуру вихованості старших дошкільників: компоненти, критерії, показники та рівні сформованості.

Визначено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови ефективного виховання у дітей старшого дошкільного віку толерантних взаємостосунків (цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів і сім’ї з метою створення толерантного виховного середовища; формування комплексу знань, умінь і навичок; застосування сукупності форм і методів, які забезпечують виховання у дітей толерантних взаємостосунків) та представлено поетапну реалізацію їх у навчально-виховному процесі дошкільного закладу.

Ключові слова: виховання толерантних взаємостосунків, педагогічні умови, діти старшого дошкільного віку.

Скрипник Н. И. Воспитание толерантных взаимоотношений у детей старшего дошкольного возраста. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности: 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2011.

В диссертации исследуется проблема воспитания толерантных взаимоотношений у детей дошкольного возраста. Актуальность исследования обусловлена глобализацией мирового сообщества, а также политическими, социально-экономическими и культурологическими процессами обновления общества, модернизацией национальной системы образования Украины. Для решения этих проблем необходимо создавать условия для гуманизации образовательно-воспитательного процесса, что неразрывно связано с воспитанием толерантной личности.

На основании проанализированных научных источников обосновано понятие “толерантные отношения” и определено содержание выражения “воспитание толерантных взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста”. Раскрыта специфика проявлений толерантных отношений детей старшего дошкольного

возраста, которые обуславливаются возрастными и индивидуальными особенностями развития дошкольников.

В ходе исследования была определена структура воспитанности толерантных взаимоотношений старших дошкольников, которая состояла из трех компонентов: познавательно-когнитивный (с критериями знания и понимание), эмоционально-ценностный (с критериями отношения и ценностные ориентации), мотивационно-поведенческий (критерии: мотивы, навыки, умения), а также их характерных показателей и уровней воспитанности – оптимальный, ситуативный, деструктивный. В соответствии с этой структурой был проведен констатирующий эксперимент с детьми.

Вначале эксперимента была проанализирована готовность педагогического и родительского коллективов к решению данной проблемы. Определили факторы, которые снижают эффективность решения данной проблемы: воспитательная работа носит несистематический и фрагментарный характер, в основном, направленная на информирование детей о правилах и нормах морально-этического поведения в обществе; преобладают авторитарные и либеральные стили руководства детским коллективом. В воспитательном процессе родителей также отсутствуют толерантные способы взаимодействия с детьми, преобладает авторитарность либо преувеличенная опека. Усложняет воспитательный процесс слабая осведомленность взрослых о содержании исследуемого понятия, отсутствие программ и методических разработок по данной проблеме.

Во время констатирующего обследования детей было установлено, что преобладающая часть испытуемых имеют ситуативный и деструктивный уровень воспитанности толерантных взаимоотношений. Причем, наименее сформированные оказались показатели за мотивационно-поведенческим компонентом, что свидетельствовало о низкой готовности ребят к соответственным отношениям.

Были обоснованные педагогические условия для эффективного воспитания толерантных взаимоотношений у старших дошкольников: целеустремленное и конструктивное взаимодействие педагогов и родителей с целью создания толерантной воспитательной среды; формирование комплекса знаний, умений и навыков толерантных взаимоотношений дошкольников; использование в специально подобранных форм и методов воспитания.

Реализация данных условий обеспечивается методическими рекомендациями для взрослых и системой педагогической работы с дошкольниками старшего возраста. Эта работа включает три этапа: накопления элементарных знаний и представлений о толерантности, а также важности ее в отношениях людей; развитие эмоционально чувственного опыта, системы ценностных ориентиров ребенка и формирования навыков толерантных взаимоотношений детей с окружающими.

Результаты экспериментальной работы подтвердили эффективность разработанных педагогических условий, реализация которых способствовала позитивной динамике количественных и качественных показателей уровней толерантных взаимоотношений дошкольников. Количество детей в экспериментальной группе с достаточным уровнем увеличилось с 22,1 % до 44,3 %; количество детей, которые проявили ситуативный уровень снизилось от 50,9 % до

40,0 %; изменились показатели и у детей с деструктивным уровнем воспитанности толерантных взаимоотношений от 27,0 % до 15,7 %.

Основные результаты исследования могут быть использованы в учебно-воспитательном процессе дошкольных учебных заведений; при чтении курса “Дошкольная педагогика”, “Методика ознакомления детей дошкольного возраста с окружающим миром” и других.

Ключевые слова: воспитание толерантных взаимоотношений, дети старшего дошкольного возраста, педагогические условия.

Skrypnyk N. I. The upbringing of children under elder school age tolerant interrelation. – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree, speciality 13.00.07 – theory and methods of upbringing. – Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna, Uman, 2011.

The problem of children under elder school age upbringing of tolerant interrelations was investigated in the dissertation. It was demonstrated the topicality of investigated problem, state of its development on the basis of preschool education, it has been substantiated and discovered the essence of content “the upbringing of children under school age of tolerant interrelation as a process of forming under the influence of specially created pedagogical conditions of pupil’s personality, who is capable of conscious typical shows (disinterested care and sensitiveness; friendly emotional shows and empathy; equitable, compliant attitude to the others; positive admission of yourself and temperate assertion of your positions) which are exposed in conduct, communication and in common activity with others. It was specified the structure of children under elder school age, its criteria, indices and levels of forming.

Pedagogical conditions of elder under school age children effective upbringing of tolerant relations was grounded theoretically, was determined and was experimentally tested (purposeful and structural interaction of parents and family with the aim of tolerant educational environment forming; forming of knowledge, skills and abilities system; carrying out of form and methods totality which ensure children upbringing of tolerant relations and their phased realization in teaching and educational process of pre-school establishment was presented.

Key words: upbringing of tolerant relations, pedagogical conditions, children under school age.

Підписано до друку 10.05.2011 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100. Зам. 19.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]

Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.

200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77